

स्वेष्ट (इष्ट) देवता तलेजु र मानेश्वरी

-लीलाभक्त मुनं व मो

संसारको सृष्टिमा मानव समाजले स्वेष्ट (इष्ट) देवताको ठूलो स्थान राखेको छ । स्वेष्ट देवता कुन देवता हुन् ? स्वेष्ट देवतालाई मानव समाजले किन अंगाली राखेका छन् ? यसलाई किन पूजा गरिन्छ ? कसरी पूजित भएका छन् ? स्वेष्ट देवतालाई किन पूजा गर्नु पर्छ ? यसले मानव समाजमा कस्तो फल प्राप्त हुन्छ आदि अध्ययनको विषय भएको छ । नेपालमा ब्राह्मण, बैश्य, शुद्र र क्षत्री अथवा जुनसुकै जातिको सम्प्रदायले पनि स्वेष्ट देवतालाई पूजा गर्ने गरिएका छन् । नेवारी भाषामा स्वेष्ट देवतालाई इष्ट भन्ने चलन छ । तन्त्रशास्त्र अध्ययन गर्दा संसार सृष्टिमा देवदेवतादेखि यावत् जीवाणुहरूले समेत स्वेष्ट देवतालाई अंगालिएका र मानेर पूजा गरिएका पाउँछौं । धेरै देवताहरूलाई एकातिर पन्छाई मुख्य एक देवतालाई मात्र मानेर पूजा गर्नु नै स्वेष्ट देवताको पूजा गर्नु हो भन्ने गर्दछन् । यो देवता परम्परादेखि आफ्ना कूलले मानि आइरहेका, पूजा गराई आइरहेका मुख्य देवतालाई नै स्वेष्ट देवता मानिन्छ । यसलाई अंगालेपछि मात्र परम्पराको तथा कुलको उद्धार भई आफू निरञ्जन, निराकार भै देवतासंग लीन भएर जाने शास्त्रमा उल्लेख छ । अथवा स्वेष्ट देवतालाई अंगालिएको पूजा पद्धतिको फलले मात्र आफू जन्म पाएका समाजमा गर्नु पर्ने काम कर्तव्य सिद्ध भई राम्रो फल प्राप्त हुन्छ ।

स्वेष्ट देवता भनेको कस्ता देवता, कुन देवताला

मुख्य देवता मानिआएका छन् अथवा क-कसले पूजा गरी आएका छन् आदि केलाएर हेर्दा जुन बेला मानवको सृष्टि भयो त्यस बेलादेखि ब्रह्मा, विष्णु, महेश्वर(शिव) देखि ऋषि महर्षिहरू समेतले स्वेष्ट देवता मानेर पूजा गर्दै आइरहेका शास्त्रहरूको अध्ययन गर्नेहरूले अवगत गर्न सक्छन् । संसारको सृष्टिमा ब्रह्मा नियम कर्ता, विष्णु पालन कर्ता र महेश्वर दुष्टहरूको संहार कर्ता हुन् भनी तन्त्र, मन्त्र र यन्त्रका शास्त्रहरूमा उल्लेख छ । तसर्थ जुनसुकै समुदायले पनि स्वेष्ट देवतालाई अति गोप्य राखेर एकै देवतालाई मात्र मेरो स्वेष्ट देवताका ध्यान यस्तो हुन्छ, पहिरण यस्तो हुन्छ र यस्ता आकृतिका हुन्छन् भनी निश्चित रूपले पूजा गराई राख्ने देवतालाई नै स्वेष्ट देवता हुन् भनी विद्वत् वर्गको बनाइ छ । यो देवताको पूजा जति सक्थो उति नै मेरो देवता यी हुन् भनी गोप्य गरी पूजा पद्धति चढाएमा स्वेष्ट देवता स्थिर भई आफूले पूजा चढाएको भावभक्तिले मात्र सिद्ध प्राप्त हुन्छ र चढाएका पूजाको फल प्राप्त हुन्छ भनी शास्त्रमा पनि उल्लेख छ ।

हिन्दू शास्त्रमा अवसर स्वेष्ट देवतालाई मानव समाजले हिसाकर्मले स्त्री रूप भएका महामाया भगवती देवीलाई अथवा शक्तिशाली स्त्री रूपधारण गरेकी देवीगणमध्ये एकलाई मानिएका हुन्छन् । अहिंसावादी र जैनहरूले पनि स्वेष्ट देवता ब्रह्मा, विष्णु, महेश्वर, र हनुमानलाई मान्दछन् । बौद्धमार्गीहरूले पनि लोकेश्वर,

गौरखनाथ, सरस्वती, इन्द्र आदि अहिंसावादी कर्मबाट स्वेष्ट देवता मानी आएका छन्, त कसै कसैले महादेवको रूप भैरव, नृत्यनाथलाई नृत्येश्वर भनेर अथवा कोहीले वराहलाई पनि स्वेष्ट देवता मानेर पूजाआजा चढाई आएका पनि छन्। सबैले तत्त्व शास्त्र बमोजिम आ-आफ्नो स्वेष्ट देवतालाई गोप्य गरी पूजा गर्दछन्। मेरो स्वेष्ट देवता यो हो भनी आगम खोलेर पूजा गर्नेले गरेका पूजाको फल राम्रो प्राप्त गर्न नसक्ने र सिद्ध पनि नहुने कुरा शास्त्रमा उल्लेख भएकोले सकेसम्म गोप्य गरी पूजा गर्दछन्। यो स्वेष्ट देवता भनेको देवतालाई अक्सर आफू जन्म भएको पहाड, पर्वत, कन्दरा, शहर अथवा माटोको हावा अनुसार आफ्नो परम्परादेखि आफ्ना कूलले मानि-आएका स्वेष्ट देवतालाई नै स्वेष्ट देवता भनी अंगालेका हुन्छन्। यसको केही विवरण कुलान्वतन्त्रमा पनि उल्लेख छ।

अब यहाँ मानेश्वरी कुन देवता हुन्, तलेजु कुन देवता हुन् अथवा कुन देवी देवतालाई कुन कुन राजाले स्वेष्ट देवता मानेका छन्, केही चर्चा गरौं। लिच्छवि राजा मानदेवले भगवती महामाया जगदम्बा देवीलाई मानेश्वरी देवी नामले मानी आएको उल्लेख छ। तर कुन मानदेव हुन्? प्रथम, द्वितीय, तृतीय, चतुर्थ कुन मानदेव हुन्-इतिहासमा प्रमाण सहित खुल्दैन। प्रथम मानदेवले विहार निर्माण गर्न लगाई मानेश्वरी स्थापना गरेका इतिहासमा संक्षेप उल्लेख छ। दोस्रो मानदेवले संवत् १८० मा सौगलटोल पाटनको अवलोकेश्वर मन्दिरमा राखेका अभिलेख छ। तेस्रो मानदेव संवत् ३०१ मा सहोदर तन्त्रमा उल्लेख छ। त्यस्तै चौथो मानदेव संवत् २५९ को अष्ट सहस्रिका नामको ग्रन्थमा मानेश्वरी-लाई स्वेष्ट देवता मानिआएको उल्लेख छ, तर त्यो संबत्को मिति कुन हो इतिहासको तारतम्य मिलाई खोजी गर्नु बाँकी नै छ। तसर्थ मानेश्वरी हिंसा कर्मका अथवा अहिंसा कर्मका देवता हुन्, यकिन गर्न बाँकी नै छ। तत्कालीन अवस्थामा तलेजुको नाम कतै उल्लेख छैन। पछि आएर तलेजुको नाम मल्लकालको शुरूमा नेपालमा अरि मल्लदेखि मात्र उल्लेख भयो अथवा हरिसिंहदेवको स्वास्नी देवलदेवी राजदरबारमा शरण पाई प्रवेश भए-देखि मात्र तलेजुको नाम सुन्न पाइयो। त्यो पनि प्रमाण-

को लागि भक्तपुर तलेजु स्थानमा मल्ल राजा प्राण मल्लको पालादेखि मात्र तलेजुलाई दुर्गा भवानीको नामले उल्लेख भएका टिपोट प्राप्त भएको छ। वंशावलीमा तलेजु नेपाल प्रवेश गराएका हरिसिंहदेवले नेपाल संवत् ४४४ को मिति उल्लेख छ। तर धेरैजसो इतिहासकारहरूले वंशावलीलाई मान्यता दिएको छैन। इतिहासका प्रेमीहरूले आजसम्म तथ्य प्रमाणहरू पेश गरेका छैनन्। यही भ्रमको अवस्थालाई प्रोत्साहित पार्ने कुनै कुनै लेखकहरूले मनगढन्ते कुराहरू लेख्न थाले। सिम्रोनगढमा हरिसिंहदेवले पूजा गराइराखेका तलेजु-लाई हरिसिंह देवकी रानी देवलदेवी नेपाल प्रवेश भए-देखि मात्र नेपालमा नाम सुन्न पाएको र तलेजुलाई दुर्गा भवानी नामले पूजित हुन आएको देखिन्छ। त्यो पनि माथि उल्लेख भएको भक्तपुरको तलेजु स्थानमा प्राण मल्लका तलेजु मन्दिर र कीर्तिहरूका टिपोटहरू उल्लेख सहितको प्राप्त भएको छ। वंशावलीमा तलेजु नेपाल प्रवेश गराएका नेपाली संवत् ४४४ मा हरिसिंहदेवले गराएका र हरिसिंहदेव ने. सं. ४४६ माघ शुक्ल तृतीयाका दिनमा दोलखाको तीन पाटनमा मृत्यु भएको उल्लेख छ अथवा तलेजु नेपाल प्रवेश भएको दुई वर्षपछि मात्र हरिसिंहदेवको मृत्यु भयो। तलेजु नेपाल प्रवेश गराएको वा भक्तपुरमा स्थापना भएका तलेजु भवानी विषय तथ्य पत्ता लगाउने काम ठूलो खाँचोको विषय बनेको छ। यही खाँचोलाई पूरा गराउन इतिहासकारहरूमा ठूलो जिम्मेवारी आएको छ। लिच्छवि राजाहरूका स्वेष्ट देवता मानेश्वरी र मल्ल राजाहरूका स्वेष्ट देवता तलेजु भवानी बेग्लाबेग्लै देवता हुन्।

तन्त्रमा ज्यादाजसो स्त्री रूपमा रहेका महामाया देवी दुर्गा भवानीको उल्लेख भएकोले लिच्छवि राजाहरूले दुर्गा भवानीलाई नै स्वेष्ट देवता मानेर पूजा गरी आएको इतिहासमा उल्लेख छ। यसैलाई नै लिच्छवि राजा मानदेव प्रथमले दुर्गा भवानीलाई मानेश्वरी नामले स्वेष्ट देवता मानेर पूजाआजा गरी आएका हुन् भन्ने धेरै जसो विद्वान्हरूको भनाइ छ। यही आधार लिएर काठमाडौँदेखि पूर्वमा रहेको पलाञ्चोक भगवतीलाई लिच्छवि राजा मानदेव प्रथमले स्थापना गरेका अभिलेख

तथा इतिहासमा उल्लेख छ। तत्कालीन समयमा तलेजुको नाम उल्लेख नभएकोले दुर्गा भवानी भगवती देवीलाई नै मुख्य शक्तिशाली देवी मानी आएका थिए। भाषा वंशावलीमा त तत्कालीन राजा पतिवर्मा ज्यादै बौद्ध धर्ममा झुकेकाले उनले एउटा घर निर्माण गर्न लगाई उक्त घरलाई मानविहार नामले सम्बोधन गर्ने गर्दथे भन्ने पनि उल्लेख छ। उनले त्यस विहारमा विना हिंसाकर्मका दुर्गा भवानीको नाम नै मान्येश्वरी नामले सम्बोधन गराई पूजा गराएको पनि उल्लेख छ। यो पनि अध्ययनको विषय भएको छ कि लिच्छविकालमा भगवती माहामाया दुर्गा भवानीलाई मानेश्वरी भनी स्वेष्ट देवतालाई मानी आएको शिवदेव प्रथम र अंशुकर्माको अभिलेखमा मानेश्वरी नै उल्लेख छ। तर कुनै कुनै लेखकहरूले मानेश्वरी र तलेजुलाई एक सूत्रमा समावेश गरी अथवा लिच्छविकालका मानेश्वरी र मल्लकालका तलेजुलाई नै लिच्छविकालका देवी हुन् भनी विना प्रमाण उल्लेख गरेका छन्।^१

तलेजुका बारेमा मल्लकालको शुरुदेखि नै नेपाल उपत्यकामा उल्लेख छ। सर्वैजसो इतिहासकारहरूको मान्यता प्राप्त गीराल वंशावलीले मल्लकालको शुरुआत भएको बेलामा नेपालमा राजनैतिक कारणको हान्तापले नेपालमा लडाईं झगडाले व्याप्त थियो भनी उल्लेख गरेका छन्। तर तलेजु स्थापना विषय उक्त वंशावलीले उल्लेख गरेको छैन, भाषा वंशावलीमा मात्र उल्लेख छ। इतिहासको खोजी गर्ने तथा अध्ययन गर्नेहरूले तलेजु भवानी मल्ल राजाहरूका इष्ट देवता हुन् भनेर केही विवरण कोर्न लागे। अब तलेजु विषयमा केही चर्चा गरौं।

तलेजु नेपाल उपत्यकामा राजनैतिक दाउपेचले विभाजन हुनुभन्दा पहिले नै स्थापना भैसकेको छ। इतिहासमा यक्ष मल्लको मृत्यु भैसकेपछि छुट्टाछुट्टै राज्य विभाजनमा छुट्टाछुट्टै तलेजु स्थापना भएको देखिन्छ। भक्तपुर नेपालको राजधानी भएकोले अरु शहरमा भन्दा भक्तपुरको तलेजुको महत्त्व बढ्नु स्वाभाविक नै थियो। त्यसमा पनि भक्तपुरका तलेजु स्थानमा आएका

मल्लकालदेखिका अभिलेखहरू र ट्यासफूहरूमा उल्लेख भएकोले यसको महत्त्व झन् बढेको छ। मल्ल राजाहरू अक्सर तन्त्रशास्त्रमा विश्वास गर्दथे। तसर्थ मल्ल राजाहरूले तलेजुलाई नै दुर्गा भवानी माहामाया भगवती देवी मानी इष्ट देवता (स्वेष्ट देवता) को कर्म काण्डको कार्य र रीतिधिति पूजा पद्धति आदि तान्त्रिक मत अनुसार नै तलेजुलाई स्वेष्ट देवता मानी पूजा पद्धति चलाएका र देवीको गुणगान गरी भजन कीर्तन आदि समेत गराई अभिलेखहरू कोर्न लगाएका अहिलेसम्म हाम्रो सामु निक्कै छन्। भाषा वंशावलीमा नेपालमा मल्लकालको शुरुआत अथवा राजनैतिक हान्ताप भै ठूलो लडाईं र झगडा चलिरहेको बेलामा ने. सं. ४४४ मा हरिसिंहदेवले नै तलेजु ल्याएका हुन् भन्ने आधारमा तलेजुलाई अद्यावधि नै परम्परा अनुसार कार्य सञ्चालन भै राखेका छन्। अद्यावधि नै यसलाई तलेजु पूजा पद्धति चलाउने ब्राह्मण जोशी आचार्यहरू (कर्माचार्यहरूले नै चलाउँछन्) काम गर्ने कर्मचारीहरूमा भण्डारी, चोका भण्डारी, मढीकर्मी, भोग पकाउने सुवालहरू, पूजा राख्ने नकीहरू, लायकु मिसाहरू र पानी ओसार्ने नाकः हरू आदि परम्परा अनुसार उनीहरूबाट नै कार्य सञ्चालन भइराखेका छन्। तलेजु हरिसिंह देवबाट नेपालमा ल्याएको भन्नेहरूले उनैका स्वास्नी रानी देवलदेवी नेपाल आगमन भएर नेपालको राजदरबारमा प्रवेश भएर हरिश्चन्द्रसंग विवाह भएको इतिहासले देखाएको छ तर सिम्रौनगढमा नान्यदेवका ६ पुस्ताका हरिसिंहदेवले पूजा गराई स्वेष्ट देवता मानी राखेका तलेजुको बारेमा इतिहासकारहरू मौन भएर तलेजुका कथा तथा इतिहासलाई मान्यता नदिनु आश्चर्यको कुरा हो।

मल्ल राजाहरूले भक्तपुर राजधानीको मुख्य केन्द्र गरी तलेजुलाई इष्ट देवता (स्वेष्ट देवता) मानेर कीर्तिहरू राखेर अभिलेखहरू राखेका शिलापत्र, ताम्रपत्र, सोनापत्र—हरू अझै प्रशस्त पाइन्छन्। यी अभिलेखहरूको उत्थानमा “ॐ नमो भवान्यै नमः ॐ नमो मानेश्वरी नमः दुर्गा देवी नमः तलेजु माजु नमः” अथवा अभिलेखहरूको उत्थानमा सबभन्दा पहिले आफ्ना स्वेष्ट देवताप्रति सम्बोधन गरि-

१. तीर्थलाल नःषः भनी (राजभण्डारी), कुमारी २ कुमारी यात्रा, प्राचीन नेपाल, संख्या १०९, पुस-माघ २०४५, पृष्ठ १-१२।

एका हुन्छन् । मल्ल राजाहरूले लिच्छविकालका देवता मानेश्वरीलाई पनि छाडेका छैनन् । भक्तपुर तलेजु स्थानमा तलेजु र मानेश्वरी दुवैलाई साथ साथै पूजा चढाई अभिलेखहरूमा 'स्वेष्ट देवता मानेश्वरी नमः स्वेष्ट देवता तलेजु नमः' भनी दुई देवतालाई बराबरी पूजा पद्धति चलाई आइरहेकोले तलेजु र मानेश्वरी दुवै देवीको पूजा अद्यावधि दुवै देवताको सञ्चालन भइराखेका छन् । लिच्छविकालका स्वेष्ट देवता मानेश्वरी दुर्गा भवानी भनी मानी आइरहेका स्वेष्ट देवता र मल्ल राजाहरूले मानी आइरहेका तलेजु भवानी स्वेष्ट एकै साथमा पूजा पद्धति सञ्चालन गरिरहेकोले लिच्छविकालका स्वेष्ट देवता भएका मानेश्वरी भन्ने जनजिज्ञो एकसाथ राखेर अन्तिम मल्ल राजाहरूले समेत 'ॐ नमः मानेश्वरी नमः ॐ नमः तलेजु भाजु नमः स्वेष्ट देवता तलेजु नमः' भनी अभिलेखहरू प्रशस्त पाइन्छन् । तर काठमाडौं र पाटनमा भने लिच्छविकालका स्वेष्ट देवता मानेश्वरीलाई भने छुट्टै राखेर देगु तलेजु नाम उल्लेख गरिएका हुन् भन्ने चलन छ । तसर्थ मानेश्वरी भवानी र तलेजु भवानी बेग्लै बेग्लै देवता हुन् । भक्तपुरका मल्ल राजाहरूले तलेजुलाई नै मुख्य स्वेष्ट देवता मानी आए तापनि पूर्वकालका लिच्छवि राजाहरूले मानी आएका मानेश्वरी दुर्गा भवानीलाई पटकै नछोडी काठमाडौंका हाडीगाउँकामानेश्वरी देवताकहाँ वर्ष वर्षको वैशाख शुद्ध पञ्चमीको दिनमा भक्तपुर तलेजु स्थानबाट देवाली पूजा पठाउने चलन अद्यावधि कायम छ ।^१

भक्तपुर तलेजु स्थानमा भएका ने. सं. ६६६ मार्ग पूर्णिमाको दिन प्राण मल्लले तलेजुमाथि मन्दिरमा ११ गजूर राखी जीर्णोद्धार गरेका अभिलेखमा 'ॐ नमो भवान्यै' भन्ने उल्लेख छ । त्यस पछि जगज्योति मल्लले तलेजु मन्दिरको शोभा बढाउन सुनका जलप लगाएका आफ्नी श्रीमतीको प्रतिमाको मूर्ति भएका देवीको विलम्पू चढाई विलम्पूमा नै अभिलेख कोरिएको मन्दिरमा अद्यापि नै छ । त्यसपछि निजका छोरा नरेश मल्लले ने. सं. ७६१ मा मन्दिरको दायाँ बायाँ सुनका मोलम्बा भएका मानिस जत्रो ठूलो सरस्वती र लक्ष्मीका मूर्ति स्थापना

गराई प्रतिमामा नै अभिलेख लेखिराखेको छ । र. ने. सं. ७५७ मा पनि मन्दिरको शोभा बढाउन मन्दिरको ढोकाको दायाँ बायाँ अखिइयालको अभिलेख छ । त्यसपछि उनका छोरा जगतप्रकाश मल्लले तलेजुमा प्रीति राखेका कीर्तिहरूमा 'ॐ नमो भवान्यै र ॐ श्री ३ स्वेष्ट देवता भवान्यै नमः' उल्लेख छ । जगतप्रकाश मल्लको मृत्युपछि उनका जेठा छोरा जितामित्र मल्लले तलेजु मन्दिरलाई जीर्णोद्धार गरी तलेजु मन्दिरको ढोकामा सुन जलप लगाई ढोकामाथि तलेजु भवानीका मूर्तिहरू र नृत्यनाथ वृष (सडिँ) वाहन माथि नृत्य मुद्रामा दायाँ बायाँ नन्दी भृन्दी लाला खितः बाजा बजाई नृत्य गराइरहेका मूर्तिको सुन जलप लगाएका दस हात भएका नृत्यनाथको प्रतिमा प्रतिष्ठापित गरिएका प्रतिमाका मूर्तिले अद्यावधि तलेजु मूलचोकको शोभा बढाएको छ । उनले राखेका धेरै कीर्तिहरूमा अंकित मितिहरूमा निम्न नेपाल संवत् ७९७, ७९८, ८०१, ८०३, ८०५, ८०८, ८११, ८१२, ८१६ आदि छन् । त्यस पछि उनका छोरा भूपतीन्द्र मल्लका कीर्तिहरू र निर्माण कार्यले भक्तपुरको शोभा बढाइरहेका अभिलेखहरू प्रशस्त छन् । त्यस्तै पाटनका राजा योगनरेन्द्र मल्लले चढाएका कीर्तिहरूमा 'श्री ३ तलेजु माजु' भनी सम्बोधन गरिएका अभिलेख र नेपाल संवत् ८२२ मितिको पाटनका राजा योगनरेन्द्र मल्ल र भक्तपुरका राजा भूपतीन्द्र मल्लको सन्धिपत्रको अभिलेखमा श्री ३ मानेश्वरी स्वेष्ट देवता उल्लेख छ त ने. सं. ८१८ को नै राजा योगनरेन्द्र मल्लको अभिलेखमा श्री ३ स्वेष्ट भनी उल्लेख छ । त्यस्तै लालमती देवी रानीले श्री तलेजु भवानीप्रति चढाएका मूर्तिहरूका प्रतिमा (शालिक)मा श्री ३ तलेजु नै उल्लेख छन् ।

नेपालमा प्रवेश भएका श्री तलेजु भवानीको मुख्य मूर्ति नै श्रीयन्त्र थियो । तन्त्रमन्त्रको प्रभावले देवीको रूप ग्रहण गरेकाले नै आफ्ना भक्तहरूलाई देवीले आफ्ना रूप दर्शन दिई भक्तहरूको संरक्षण गरेकोले नै तलेजु यन्त्रलाई स्वेष्ट देवता (इष्ट देवता) गराई अष्टमातृका गणहरूमा श्री तलेजु भवानी नाइकेको रूपमा तलेजु भवानी नामले पूजाआजा गराई तत्त्वोक्त विधिविधानले अद्यावधि

पर्वपूजा सञ्चालन भैरहेका छन् । यो तलेजु यन्त्र त्रिषयमा लामो कथा छ । यसको ठूलो ग्रन्थ नै तयार हुन्छ ।^३ यो यन्त्रलाई र लिच्छवि राजाहरूको स्वेष्ट देवता मानेश्वरी साथसाथै आफ्ना गणहरू सहित प्रत्येक वर्ष बडादर्शनको समयमा आश्विन शुदि ७ रोजका दिन मूल मन्दिरबाट कुमारी चोकमा र आश्विन शुदि १० रोजका दिनमा कुमारी चोकबाट मूल मन्दिरमा भित्राउने र मूल चोकमा प्रदर्शन गर्ने अद्यापि चलन छ जसलाई आज-भोलि नेवारी भाषामा चोथाहा विज्याके गु, चो कुहाँ बिज्याके जात्रा भनिन्छ । यो जात्रा सञ्चालन गराउन मूल राजाहरूले प्रशस्त जग्गाहरूको अर्पण गरी सोको आम्दानीबाट गुठी चलाउन पर्ने व्यवस्था गरी कीर्तिहरू राखेका अभिलेखहरू धेरै यताउता छरिराखेका छन् । यो जात्रा हुने बेलामा नै राजारानीहरूको मूर्तिका प्रतिमाहरू (शालिकहरू) प्रदर्शन गराउन पर्ने व्यवस्था थियो । यी कीर्तिहरूले गर्दा नेपालको संस्कृति जगेर्ना गर्ने धार्मिक स्थलको रूपमा ओगटिराखेका छन् । यी शालिकहरूका कोरिएका केही अभिलेखहरू यस प्रकारका छन् :-

- १) ॐ स्वस्ति ॥ श्री ३ स्वेष्ट देवता प्रीति कामनान श्री श्री जय जितामित्र मल्ल देव दिवंगतः श्री श्री लालमती देवी सन सुवर्ण प्रतिमा दयका व दूता ॥ सम्बत ८२९ आश्विन शुदि ८ ॥ शुभ मस्तु ॥
- २) ॐ स्वस्ति ॥ श्री ३ तलेजु स्के श्री श्री जय भूपतीन्द्र मल्ल देव स राजा धिसमाता श्री श्री लालमती देवी सन थव सुवर्ण विलिपति दयका व दूता ॥ सम्बत ८३५ फाल्गुण शुक्ल द्वितिया तिथि कुहु ॥ शुभ ॥
- ३) ॐ श्री श्री लालमती देवी सन दूता ॥ शुभ ॥

नेपालका तलेजु भवानी जस्तो मूर्ति नेपाल बाहिर कुनै स्थानमा भएको इतिहासमा उल्लेख छैन । भारतको हैदरावादको प्रताप गढमा तुलजापुरमा भएको तुलजाको मन्दिर भोषले खलकका शिवजी भोषलेले स्थापना गरेका

तलेजुको नाम उल्लेख छ, तर नेपालको तलेजु भवानी र प्रतापगढको तुलजा देवीको पूजा पद्धति र रीतिरिवाज एवं थिति एकै किसिमका छैनन् । त्यस्तै भारतको उत्तर प्रदेश बनारस शहरको श्री अन्नपूर्ण देवीलाई पनि तुलजा भवानी भन्ने चलन छ । त्यहा हिसा चल्दैन ।^४

सन्दर्भ ग्रन्थ सूची

१. कुलान्व तन्त्र
२. कालिका तन्त्र
३. शाक्त प्रमोद तन्त्र
४. मुनकर्म लीलाभक्त- नेपालको सांस्कृतिक तथा ऐतिहासिक दिग्दर्शन
५. रेग्मी, जगदीशचन्द्र- नेपालको लिच्छवि संस्कृति
६. प्राचीन नेपाल- द्वैमासिक पत्रिका, पुरातत्त्व विभाग २०४५ ।
७. गोपाल वंशावली- वीर पुस्तकालय ।
८. भाषा वंशावली- भाग १, २, नेपाल राष्ट्रिय पुस्तकालय, श्री ५ को सरकार ।
९. अभिलेख संग्रह- संशोधन मण्डल (१-१२) ।
१०. बज्राचार्य, धनवज्र-पूणिमा, अङ्क ४, पृष्ठ २० ।
११. राजभण्डारी, हुण्डिराज- नेपालको आलोचनात्मक इतिहास ।
१२. स. हरिराम जोशी- नेपालको प्राचीन अभिलेख ।
१३. ज्ञवाली, सूर्यविक्रम- मध्यकालीन इतिहास ।
१४. मुनकर्म, लीलाभक्त- हजार वर्ष अगाडिदेखिको ऐतिहासिक कथा संग्रह ।
१५. गुठी लगत- गुठी तहसिल तथा खर्च कार्यालय, भक्तपुर ।
१६. भक्तपुरको अभिलेख सूची- श्री ५ को सरकार ।
१७. हाम्रो संस्कृति- श्री ५ को सरकार, पुरातत्त्व तथा संस्कृति विभाग
१८. मुनकर्म, लीलाभक्त- मल्लकालीन नेपाल ।

३. लीलाभक्त मुनकर्म - नेपालको सांस्कृतिक तथा ऐतिहासिक दिग्दर्शन, २०४१, पृष्ठ १२७ ।

४. Michael Allen, The Cult of Kumari, Page 48